

OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE BİR DERS ARAÇ ve GEREÇLERİ LOJİSTİK MERKEZİ: MAARİF KÜTÜPHANESİ (1872–1895)

Bahri ATA*

Özet

Bu makalenin amacı Osmanlı dönemi arşiv belgelerine dayanarak, 1872 ile 1895 arasında Maarif Nezareti bünyesindeki *Maarif Kütüphanesi* adlı kurumun, *Rüştiye* mekteplerine yönelik ders araç ve gereçleriyle ilgili lojistik hizmetlerini göstermektir. 1870'li yıllarda eğitimden sorumlu yöneticiler, imparatorluğun dört bir yanında *Rüştiye* adıyla modern eğitim veren okulları yaygınlaştırırken, okullar için gerekli ders kitabı, harita ve küre gibi araç ve gereçlerin temini ve dağıtılmasında önemli sorunlar yaşadı. Bu sorunların üstesinden gelmek için Maarif Nezareti'nin içinde *Maarif Kütüphanesi* adlı klasik kütüphanelerden farklı bir birim oluşturuldu. Özellikle 1872 ile 1884 arasında bu kütüphane, imparatorluğun dört bir köşesine rüştiyelerin idari evraklarını ve ders araç gereçlerini gönderme işlerinde "lojistik bir merkez" olarak aktif bir rol oynadı. Maarif Kütüphanesi, 1895'e kadar bu hizmetini devam ettirdi. "Kütüphane" ve "Müze" gibi kavramlara günümüzde yüklediğimiz anlamlar, geçmişteki kullanımlarını anlamamızı gerçekten zorlaştırdığı söylenebilir. Bu kurum, günümüzdeki Yayınlar Dairesi Genel Müdürlüğü ve Ders Aletleri Yapım Merkezi'nin prototipi olarak kabul edilebilir.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Devleti, Rüştiye, Ders Araç ve Gereçleri, Maarif Kütüphanesi, Lojistik.

THE LOGISTICS CENTER FOR TEACHING AIDS AT THE MIDDLE SCHOOLS IN THE PERIOD OF THE OTTOMAN EMPIRE: MAARİF KÜTÜPHANESİ (THE LIBRARY OF MINISTRY OF GENERAL EDUCATION) (1872-1895)

Abstract

The aim of this article is to present the logistics services of the Maarif Kütüphanesi (The Library of Ministry of Education) for *Rüştiye* (Middle School) schools from 1872 to 1895 on the basis of Ottoman Archival Documents. While the numbers of *Rüştiye* (Middle School) schools, established by decision makers in the field of education to spread modern education on the Empire were increasing, the problem of providing the teaching aids to these schools emerged. So that in the 1870's, newly kind of library, namely *Maarif Kütüphanesi* (Library of General Education) was established in order to supply new teaching materials such as textbook, maps, globes to the

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, bahriata@gazi.edu.tr

Rüştiye (Middle School) Schools. This library played active role as if it was logistics center in delivering educational materials on all over the empire especially between 1872 and to 1884. It survived until 1895. Our present usings of the concepts such as "Library" and "museum" are making difficult for us to understand to their usings in the past. This institution can be accepted as prototype of The General Directorate of Publishing and The Center for Teaching Aids Production in the present times.

Key Words

Ottoman Empire, Rüştiye, Teaching Aids, Maarif Kütüphanesi (Library of General Education), Logistics.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti yöneticileri, Anadolu'da köklü bir vakıf kütüphaneciliği geleneğini de devraldılar ve yaşattılar. Merkezîyetçi islahat hareketleri çerçevesinde 1826'da Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti kurulmuş ve vakıfların yönetimi de kütüphaneleri ile birlikte bu nezârete bağlanmıştır. 1869'da hazırlanan Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi ile kütüphanelerin yönetimi Maarif Nezâretine geçti¹. Bu nizamnamenin 138. maddesine göre kütüphaneler Meclis-i Kebir-i Maarif'in bir alt birimi olan Daire-i İdare'ye bağlandılar (Türkmen, 1999:25; Kodaman, 1991: 29). Özellikle 1872 ile 1884 arasında arşiv belgelerinde yeni açılan rüştiyelere ders araç ve gereçlerini temin eden "Maarif Kütüphanesi" adlı bir kurumun varlığı dikkat çekmektedir. Resmi belgelerde bir tanım ve görev belirtilmediği için Eğitim ve Kütüphanecilik Tarihi ile ilgili pek çok temel kaynak, Maarif Kütüphanesi ile ilgili hiçbir bilgiye yer vermemektedir.

Osmanlı arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere, Maarif Kütüphanesi, 1870'lı ve 1880'li yıllarda geleneksel kütüphane işlevinin ötesinde rüştiyeler için lojistik hizmet veren bir statüye kavuşturulmuştu. Lojistik kelimesi, Eski Yunanca "Logistikos" kelimesinden gelmekte olup, Mantık (Logic) ve İstatistik (Statistics) kavramlarının birleştirilmesi ile oluşmuştur. Lojistik, "hesap kitap yapma bilimi" anlamına gelmektedir. Türkçe sözlüklerde "geri hizmet" anlamı verilmektedir. Lojistik Yönetim Konseyi, (The Council of Logistics Management-CLM) lojistiği şöyle tanımlamaktadır; "müşterilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere her türlü ürünün, servis hizmetinin ve bilgi akışının, başlangıç noktasından tüketildiği son noktaya kadar olan tedarik zinciri içindeki hareketinin etkili ve verimli bir şekilde planlanması, uygulanması, taşınması, depolanması ve kontrol altında tutulmasıdır." (<http://www.logisticsworld.com/logistics.htm>, tarih: 20.11.2008). Lojistik yönetiminin temel işlevleri, satın alma, envanter, ambalajlama, depolama, taşıma ve bu etkinliklerin düzenlenmesi ve planlanmasıdır. Lojistik merkezi, tedarik zinciri içerisinde malzeme ve bilgi akışını sağlayarak tedarikçi ve müşteri arasında köprü görevi üstlenir. Bu çalışmada lojistik bir karmaşık işlemin başarıya ulaşması için hesap edilen mantıki aşamaları düşünmek anlamında kullanılmaktadır.

Bu makalede bu kurumun özellikle 1870'ten sonraki yirmi yıl aktif olarak lojistik merkezi olarak nasıl çalıştığı arşiv belgelerine dayalı olarak gösterilmeye çalışacaktır.

I- RÜŞTİYELERİN YAYGINLAŞTIRILMASI VE İHTİYAÇLAR

Maarif Kütüphanesi, özellikle 1872 ve 1884 arasında imparatorlukta yaygınlaşmaya başlayan rüştiyelere ders araç ve gereçlerini temin eden bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzden kısa da olsa rüştiyelerin nasıl kurulduğunu ele

¹ 1913 tarihli mukavele ile Bayezid Kütüphanesi (*Kütüphanesi Umûmi*) ve Yıldız Sarayı Kütüphanesi dışındaki bütün kütüphanelerin yönetimi Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'ne devredilmiş ve bu uygulama 1924'de Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulüne kadar devam etmiştir. (Türkmen, 1999: 27.)

almakta yarar vardır. Sultan II. Mahmud döneminde 1838'de rüştiye okullarının açılışı ile eğitim tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. Osman Ergin'e (1977:383) göre bunun sebebi, Mühendishaneler, Harbiye ve Tıbbiye'ye alınacak öğrencilerin temel okuma-yazma, yabancı dil ve fen becerilerine sahip olmamalarıdır.

Tanzimat'ın ilanından sonra, Avrupa ülkelerinde yaşanan eğitim hareketlerine paralel olarak, dönemin en önemli temel terimlerinden bir de tamim-i maarif, yani eğitimin yaygınlaştırılmasıdır. 1869 Nizamnamesi, rüştiyelere ilişkin yeni hükümler içermekte ve imparatorluğun hemen her yerinde yaygınlaşmasını istemektedir. Nizamname'nin 18. maddesi, beş yüz haneyi müteceviz olan bir kasaba ahalisi İslam ve Hıristiyan ahali için mekteb-i rüştiye kurulması şartı getirmektedir (Mahmut Cevat, 427).

Bilim'e (1998: 166) göre 1848–1869 arasında 138 rüştiye varken, 1869–1876 arasında bu sayı 287'ye çıktı. 1876'da bütün imparatorlukta 425 rüştiye ve sadece İstanbul'da 36 rüştiye vardı. Mahmut Cevat'a göre, sadece 1868 yılında yani bir yılda imparatorluk topraklarında 31 rüştiye eğitime başlamıştı (Akt. Kodaman, 1991: 91–93).

Rüştiyelerin sayısında meydana gelen bu hızlı artış okutulacak ders kitaplarının, araç ve gereçlerin teminini ve dağıtılmasını bir sorun haline getirmiştir. Bilim de (1998: 162–163) dönemin yöneticilerinin, ders kitapları ihtiyacını karşılamak gibi bir sorun ile karşı karşıya geldiğini belirtmektedir. İşte bu şartlar altında Maarif Nezareti bünyesindeki Maarif Kütüphanesi'nin bir lojistik merkezine dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır.

II- MAARİF KÜTÜPHANESİ'NİN LOJİSTİK HİZMETLERİ

Arşiv kataloglarında Maarif Kütüphanesi ile ilgili ilk belge, 09 Haziran 1872 tarihlidir. Yani Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi'nin hazırlanmasından üç yıl sonraya rastlamaktadır. İlk belgenin tarihi, Derviş Paşa'nın Maarif Nazırlığı Dönemi'ne (4 Ocak 1872-15 Haziran 1872) denk gelmektedir. Hemen sonra Ahmet Vefik Paşa bir yıl maarif nazırlığı (15 Haziran 1872–5 Aralık 1872) yaptı. Ahmet Kemal Paşa'nın 4. defa maarif nazırlığına tayin tarihi ise 5 Aralık 1872'dir (Başar, 2004: 46). Bu belgeye göre Matbaa-i Âmir'e'de basılan kitaplar, Maarif Kütüphanesine gönderilmiştir (BOA. MF. MKT 1: 31).

Bu dönemde Maarif Kütüphanesi'nin taşra kütüphaneleri için de kitaplar temin ettiği anlaşılmaktadır. 04 Eylül 1872'de Maarif Kütüphanesi, Aziziye kasabasındaki kütüphanenin istediği kitapları, tükendiği için gönderememişti (BOA. MF. MKT 4: 80). Bu ifadelerden kütüphane teriminin kitap satış yeri anlamında da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu kullanım şeklinin, yazının sonuna doğru da belirtileceği gibi Cumhuriyet Döneminin ilk yıllarında da yaygın olduğu anlaşılmaktadır.

Kuruluşundan bir süre sonra Maarif Kütüphanesi'ne telif ve tercüme kitaplarının da birer nüshalarının gönderilmeye başlandığı anlaşılmaktadır. 26 Kasım

1873 tarihinde alınan bir karar ile Mekatib-i Askeriye Nezareti'nde ve Mekteb-i Bahriye'de basılan tercüme ve telif neşriyatların birer nüshasının Maarif Kütüphanesi'ne gönderilmesi gerektiği kabul edilmişti. 26 Aralık 1873 tarihli bir belgeye göre Maarif Dairesinde kurulan kütüphanenin donatılması için gerekli girişim ve faaliyetlerde bulunulması ve idaresine maarif memurlarının tayin edileceği bildirilmektedir (BOA. MF. MKT 16: 34). Şakir Efendi'nin *Mahbukatiü'd-Dürriye* isimli divanının bir nüshası kütüphaneye kondu. Resmo mutasarrıfının tercüme ettiği *Mutavval* isimli belagat kitabının birinci cildi de İstanbul'da bulunan kütüphanelere gönderildiği gibi Maarif Kütüphanesi'ne de verilmişti. Ayrıca Padişaha hediye edilen kitaplardan bir nüshası kendisine takdim edilirken, diğer bir nüshası da buraya verilmeye başlandı. Suriye'de basılan bütün kitap ve risalelerin de satın alınma yoluyla Maarif Kütüphanesi'ne konulduğu anlaşılmaktadır.

13 Ağustos 1874'den sonra Konya, Selanik, Edirne, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Halep, Tuna Vilayeti, Kastamonu, Hüdavendigar, Trabzon, Erzurum, Sivas ve Manastır'da basılan salnamelerin birer nüshası Maarif Kütüphanesi'ne konduğunu öğreniyoruz. Maarif Kütüphanesi memuru, bunlara dayalı olarak istatistik de çıkarmaya başlamıştı.

1872 ile 1879 yılları arasında Maarif Kütüphanesi, pek çok vilayet ve sancak rüşdiyelerinin (ve ayrıca bir iki sıbyan ve idadi mekteplerinin) istediği kitapları, Elifba cüzlerini, Mushafları, Mesahif-i Şerifeleri, risaleleri, küreleri, haritaları, malumat-ı muhtasara cetvellerini, devam cetvellerini, diplomaları, şehadetnameleri, tahsinnameleri, jurnal varakalarını göndermiştir¹.

Maarif Kütüphanesi, Anadolu ve Rumeli rüşdiyelerine kitapları ve risaleleri posta ile gönderdiği gibi şahıslarla da teslim etmekteydi. Örneğin 13 Temmuz 1876 tarihli bir belgeden, Zağra-i Atik Mekteb-i Rüşdiyesi ve İdadisi öğrencileri için gerekli olan kitap, risale ve haritaların, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de okuyan ve memleketi Zağra-i Atik'e giden İbrahim Efendi ile gönderildiği anlaşılmaktadır (BOA MF. MKT 39: 124).

Taşraya bu ders araçları, fiyat listesi ile gönderildiğine göre öğrencilere bu araçların para karşılığı verildiği düşünülebilir. Sinop'a yazılan 1876 tarihli belgeden anlaşıldığına göre gönderilen kitapların bedeli özellikle zengin çocuklardan

¹ Ders araç ve gereci gönderme sırasına göre bu vilayet ve sancaklar şöyledir: İzmit, Edirne, Köstence, Üsküb, Hezargrad, Ruscuk, Vodina, Adapazarı, Isparta, Gümülçine, Vanbahçeleri, Giresun, Şehirzor, Karaferye, Ankara, Samsun, Amasya, Pazarcık, Ergiri, Berat, İzmir, Kastamonu, İnegöl, Alanya, Adakale, İnebolu, İznik, Yenişehir, Sakız, Pirlepe, Bergos, Kıbrıs, Zağra-i Atik, Leskovik, Hasköy, Çorum, Kilis, Trabzon, Giresun, Seydişehir, Aydos, Bayburt, Konya, Niğde, Taraklı, Tokat, Debre, Kudüs, Taşlıca, Zor, Edremid, Kırşehir, Sofya, Behisni, Tarsus, Elmalı, Nasıç, Çarşamba, Adana, Şıpka, Eğribucak (Topçular Karyesi), Rusçuk, Kale-i Sultaniye, Vidin, Çankırı, Silivri, Beypazarı, İzvornik'in Memlahateyn Kazası, Bayındır, Manastır, Safranbolu, Zağra-i Atik, Siirt, Tiran, Akçahisar, Milas ve Gediz, Balat, Gelibolu, Bihke ve Sazin, Seydişehir, Ereğli, Milas, Antep, Denizli, Usturumca, Bingazi, Maraş, Hısn-ı Mansur, Hums, Kütahya, Uşak, Priştine, Siroz, Antalya, Seydişehir, Beyşehir, Ereğli, Karapınar ve Ilgın, Laşid sancağı, Prizren, Gerze, Karaferye, Midilli, Beyrut, Sinop, İskeçe, Servi, Çatalca, Kesriye, Silistre, Karahisar-ı Şarki, İnebolu, Samako, Gümüşnacıköy, Tire, Köstence, Kars-ı Zülkadriye, Tulca, Kayseri, Aydın, Bar, Samarra, Mendeli, Yafa, Hama, Bor, Göynük, Üsküb Sancağı Palanka, Balıkesir, Ahıçelebi, Kozan, Lofça, Van, Edremit, Alaşehir, Kütahya, Sayda, Mamuretülaziz, Eceabad, Demirci, Belgradcık, Çatalca, Eğridir, Selanik, Deyr, Ayvacık, Maden-i Sim, Soma, Düzce, Mudanya, Malkara, Gümüşhane, Bursa, Keşan, Bartın, Kosova, Hendek, Isparta, Hınıs.

alınmaktaydı (BOA MF. MKT 42:84). Öte yandan Maarif Kütüphanesi, bastırıldığı *Kelam-ı Kadim* 'in fakir Müslümanlara indirimli olarak satıldığına yönelik olarak *Vakit*, *Tercüman-ı Hakikat* ve *Ceride-i Havadis* gazetelerine ilanlar da vermektedir.

Taşra rüştiyeleri, genellikle *Fezleke-i Tarih-i Osmani*, *Tuhfe-i Vehbi*, *Gülistan*, *Medhal-i Coğrafya*, *Resail-i Selase*, *Teshilü'l-Hesap*, *Mukaddimeti'l-Hesab*, *Talim-i Farsî*, *Emsile*, *Emsile-i Cedide*, *Risale-i Ahlak*, *İlmihal Risalesi*, *Münşeat-ı Osmaniye*, *Kavaid-i Osmaniye*, *Bina*, *Maksud ve Avamil* gibi ders kitaplarını istemektedir. Esasen bu da rüştiyelerin öğretim programına ilişkin bir ipucu da vermektedir. Maarif Kütüphanesi, mevcutları tükenen *Fezleke-i Tarih-i Osmani*, *Medhal-ı Kavaid*, *Feyzun fi Luğati'l-Müfredati't-Tıbbiye* adlı gibi kitapları ve şehadetnameleri Matbaa-i Âmir'e de bastırmaktadır. 1875'de Maarif Kütüphanesi'nde mevcudu kalmayan Ahlâk risalesinin, Mekteb-i Sanayi Matbaası'nda basımı istenmişti. Bazen de Maarif Kütüphanesi'nde mevcudu olmayan *Esmarü't-Tevarih*'in yerine *Tarih-i Osmani*, *Tarih-i Umumi*'nin yerine *Nişancı Tarihi* isimli kitaplar önerilmekte ve gönderilmekteydi. Maarif Kütüphanesi için satın alınacak alfabe ve kitapların masrafları da *Cedid Risale-i Ahlak* örneğinde olduğu gibi Maarif bütçesinden ödenmektedir. Maarif Kütüphanesi Memuru Mehmed Bey'in, taşbasmacı bir esnaftan aldığı Elifba cüzlerinin parası maarif veznesinden ödenmişti (BOA MF. MKT 7: 42).

Maarif Kütüphanesi, mevcudu bulunmayan Fransızca kitapları da dışarıdan satın almaktaydı. 14 Şubat 1875 tarihli bir belgeden Galata Gümrüğüne gelen kitapların alınması için maarif memurlarından Kadri Bey'in gönderildiği anlaşılmaktadır (BOA MF. MKT 25: 59).

1877'ye gelindiğinde Maarif Kütüphanesi, bir kitap deposu arayışı içine girdi. 01 Nisan 1877 tarihli bir belgede maarifin kitap ambarı olarak kullanılacağından dolayı Darülfünun altındaki Sanayi Mektebi'nin mamulâtının konulduğu dükkânın boşaltılması istenmektedir (BOA MF. MKT 46: 173).

1870'li yıllarda da Mushaf ve cüz gibi dini eserlerin basımı ve dağıtımı konusunda devletin kontrolü hemen dikkati çekmektedir. Bu tarihlerde gümrüklerde ele geçirilen Mushaf, cüzler ve Kelam-ı Kadim gibi dini kitaplar, Maarif Kütüphanesi'nde koruma altına alınmaktaydı. Kitapların basımının denetlenmesi, 1857 tarihli Matbaa Nizamnamesi ile kabul edilmiş, 1879'da Maarif Nezaretinde Telif ve Tercüme Dairesi kurulmuştu. 1881 de ise Telif ve Tercüme Dairesi ile matbaalar idaresi birleştirilerek Encümen-i Teftiş ve Muayene Kurumu oluşturuldu (Demirel, 2007: 90). 1892'de Encümen-i Teftiş ve Muayene'nin tab ve neşrine izin verdiği kitaplardan birer nüsha daha sonra Mabeyn-i Hümayun ve Babiâli Kütüphanelerine de konmaya başlandı.

Maarif Kütüphanesinde küre, küre-i musattaha (düzlemküre), küre-i musannaa ve Memâlik-i Mahrûse, Avrupa, Amerika, Asya ve Afrika haritaları da vardır. Maarif Kütüphanesi'nde mevcudu kalmayan küre-i musattaha ve Asya haritasının Maarif Nezareti sabık muhasebecisi Naşid Bey'le mukavele edilerek yaptırılmaktaydı (BOA MF. MKT 7: 169). Maarif Kütüphanesinin, taşra rüştiyele-

rinin küre ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. Maarif Kütüphanesi'nde mevcudu olmayan evzan (ölçekli) haritalar imal ediliyordu. Mahmud Cevat (2001:122), 1873-74 yılları olaylarını değerlendirirken, "Darülmualim'de ulum-ı tabiiye tedris için iktiza eden gerekli alet ve eşyanın, Avrupa'dan celb edilmek mukarrer olduğu gibi mekatip-i umumiye için üçer yüzden ceman altı yüz kıt'a küre, arz ve küre-i sema imal ettirilmektedir." yazmaktadır. Bu küre ve haritalardaki bilgilerin Türkçe olduğu düşünülürse, nasıl imal edildiği de derinlemesine araştırılması gereken konulardan biridir.

Maarif Kütüphanesi'nin, Osmanlı İmparatorluğu için de açılan bazı özel okullara da ders araç ve gereç gönderdiği anlaşılmaktadır. 10 Mart 1873'de Şemseddin Efendi'nin Selanik'te açmış olduğu sıbyan mektebi için istenen cüz, kitap ve risalelerden Maarif Kütüphanesi'nde mevcut olanlar gönderilmiş ve okulu açan Şemseddin Efendi'ye de Maarif adına teşekkür edilmiştir. Atatürk'ün ilk öğretmeni Şemsi Efendi okulunu Selanik'te 1872 yılında açtığı göz önüne getirilirse (Unat, 1963), belgede Şemseddin Efendi olarak geçen kişinin Şemsi Efendi olduğu düşünülebilir.

02 Nisan 1882 tarihli bir belge, Osmanlı yöneticilerinin zihniyetini göstermesi açısından önemlidir. Bu belgede eğitimin ilerletilmesi için yeni eğitim ve öğretim anlayışını uygulayabilecek öğretmen bulunmadığından okullara "*bol miktarda kitap ve risale gönderilmesi*" istenmektedir (BOA MF. MKT 75: 86).

Maarif Kütüphanesi ile ilgili şimdilik elimizdeki en son arşiv belgesi 03 Haziran 1884 tarihli. Bu belge de Mustafa Nuri Paşa'nın (9 Mayıs 1882-25 Eylül 1885) dönemine aittir. Mustafa Nuri Paşa "memlekette nahiyelere kadar kütüphaneler kurulmalıdır." diyen bir nazırdır.

27 Eylül 1882'de Beyazıt'ta *Kütüphâne-i Umûmî* kurulması için irade çıkmıştır. 26 Nisan 1884'de Beyazıt Devlet Kütüphanesi *Kütüphâne-i Osmaniye* adıyla hizmete açıldı. 1877'de Maarif Nazırı Münif Efendi'nin *Kütüphâne-i Umûmî* adıyla bir kütüphane kurmaya giriştiğini biliyoruz. Bu yüzden Mahmut Cevat da (2001:159), Beyazıt Devlet Kütüphanesinin kurulma girişimlerini o yıllara kadar indirmektedir. Böylece Beyazıt Umûmî Kütüphanesi'nin Maarif Kütüphanesinin bazı işlevlerini yüklediği kabul edilebilir.

Musul ve Halep gibi vilayetlerin salnamelerinin Maarif Kütüphanesi'ne konduğuna ilişkin 1892, 1893 ve 1895 tarihli belgeler kurumun bu tarihlere kadar varlığını devam ettirdiğini göstermektedir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Maarif Kütüphanesi, özellikle 1870'li ve 1880'li yıllarda geleneksel kütüphanecilik işlevinin ötesinde rüştiyelere ders araç ve gereçlerini temin eden bir lojistik merkez olarak hizmet vermiştir. Usul-i cedid hareketi çerçevesinde öğretimde ders araçları ve gereçlerinin önem kazanmış ve bunun neticesinde gelenekte olmayan bir şekilde bu araçların yapımı ve dağıtımı gibi yeni sorunlar bir süre Maarif Kü-

tüphanesi çatısı altında çözülmeye çalışılmıştır (Usul-i Cedid için bkz. Temizyürek, 1999). Maarif Kütüphanesi, ders kitaplarını temin ve dağıtım işlerini Matbaa-i Âmire ile işbirliği içinde yürüttü.

Bu kurumun, lojistiğin taşımacılık hizmeti hariç satın alma, envanter, ambalajlama, depolama gibi diğer bütün işlevlerini yerine getirdiği anlaşılmaktadır. Ancak rüştiyelerin sayısının hızla artması, Maarif Kütüphanesi'nin ihtiyaçları karşılayacak kadar ders araç ve gerecini zamanında tedarik etmesini zorlaştırmıştır.

Maarif Nezareti'nin Maarif Kütüphanesi yoluyla yaptığı bu lojistik faaliyeti daha sonra kurulacak yayinevi ve gazete sahiplerinin, "kütüphane" adıyla kitap neşriyatına bir zemin hazırlayacaktır. Osmanlı Devleti'nin son günlerinde İbrahim Hilmi (Çığıracı) *Kütüphanesi-i İslâm ve Askerî* adıyla, Dr. Abdullah Cevdet de *Kütüphanesi-i İctihad* adıyla gazetesi yanında kitaplar basarak eğitimin yaygınlaştırılmasına katkıda bulunmuşlardır. Artık 1926 ve 1927'de *Maarif* gazetesi sahibi Naci Kasım'ın *Maarif Kütüphanesi* adıyla kurduğu ve pek çok kitap bastığı kütüphanesinin, elbette 1870'li yıllardaki Maarif Kütüphanesi ile hiçbir ilgisi yoktur.

Cumhuriyet Döneminde, geçmişteki Meclis-i Kebir-i Maarif'in hizmetlerini yerine getirecek Milli Talim ve Terbiye Dairesi (1926) kuruldu. Bu dairenin teşkilat şemasında Neşriyat Şubesi Müdürlüğü birimi ile karşılaşmaktadır. Bu müdürlük, İstanbul'daki Devlet Matbaası (Matbaa-i Âmire) ile işbirliği yaparak, ders kitaplarını bastırıyordu. Demek ki Osmanlı Dönemindeki Maarif Kütüphanesinin bir kısım işlevini Cumhuriyet Döneminin ilk yıllarında kısmen Neşriyat Şubesi Müdürlüğü yerine getirmeye başlamıştı. 1929'da İstanbul'daki Devlet Matbaası'nın diğer şehirlerde Maarif Kütüphanesi (Ankara), Zafer Kütüphanesi (Bolu), Yavuz Kütüphanesi (İzmir), Milli Kütüphane (Konya), Halk Kütüphanesi (Samsun) ve Mehmet Kamil Kütüphanesi (Sivas) adları altında şubelere sahip olduğu, Vekâletin kitap neşriyatını bu şubeler aracılığıyla satışa sunduğu anlaşılmaktadır (Devlet Matbaası'nın reklâmı için bkz. Unat ve Tonguç, 1929). Bu şubelerin, şahıslara ait küçük işletmeler olduğuna dikkat edilmelidir. 1966'da ve özellikle 1983'den sonra Neşriyat Şubesi Müdürlüğü, basımı uygun bulunan kitap, basılı evrak ve eğitim dokümanlarının fiyatlarını tespit etmek, depolamak ve dağıtmak gibi görevlerle Yayınlar Dairesi Başkanlığı'na dönüştürüldü.

Maarif Kütüphanesi'nin küre ve harita gibi ders araçlarını da temin ettiği göz önüne getirilirse, günümüzde bu işleri yerine getirmek için Ders Aletleri Yapım Merkezi (DAYM) açılmış olduğuna dikkat edilmelidir. O halde, Maarif Kütüphanesi'nin aynı zamanda DAYM'ın da prototipi olduğu düşüncesi akla gelmektedir.

Diğer yandan Türkiye'de ders kitapları dışındaki ders aletleri yapım işlerinin, II. Meşrutiyet döneminden Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar "*Mektep Müzesi*" kavramı altında değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Yukarıda da işaret edildiği gibi "Kütüphane" ve de "Müze" kavramlarına günümüzde yüklenen anlamlar, geçmişteki bu türden uygulamaları anlamayı gerçekten zorlaştırmaktadır. 1920'li yılların başında Türkiye Cumhuriyeti eğitimle ilgili yapılacak işler konusunda ders aletle-

rinin zamanla yerli kaynaklarla imal edilmesi ve uygun merkezlerden birinde *Mektep Müzesi'nin* ve müze yakınına da imalathanenin kurulmasını kabul etmişti. Bu politikanın geçmişteki ithalci uygulamalardan alınan derslerin bir sonucu olduğu kabul edilebilir. 1926'dan sonra Maarif Vekâleti merkez teşkilatına Mektep Müzesi Müdürlüğü eklendi. Bildiğiniz gibi, müze müdürü de daha sonra Köy Enstitülerinin mimarı olacak olan İsmail Hakkı Tonguç'tur. Mektep Müzesi Müdürlüğü, ders araç ve gereçlerindeki yenilikleri takip ve bunlardan yapılması mümkün olanların yapılmasını sağlamak, okullara dağıtmak ve satın alınan ders araç-gereçlerini okullara göndermekten sorumluydu (Edis, 1933-34: 181). Mektep Müzesi Müdürlüğü de zamanla Eğitim Araçları ve Donatım Dairesi Başkanlığı altında faaliyetlerini yürütmeye başladı. Ankara'da Atatürk Eğitim Müzesi ve Cumhuriyet 75. Yıl Müzeleri de kurularak, bu müzelerde geçmişte kullanılan ders araç ve gereçlerinden (örn. gazlı projeksiyon makinalarından) oluşan bir koleksiyon hazırlandı. Eğitim Teknolojisindeki hızlı gelişmeler, eğitsel filmler ve belgesellerin yapımı, açık öğretim ve OKS/SBS olarak adlandırılan çoktan seçmeli sınavların değerlendirilmesi gibi işler Bakanlık çatısı altında Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü'nün kurulmasını sağlayan gelişmelere yol açtı.

Geçmişteki kurumlar ile günümüz kurumları arasındaki işlevsel benzerlikler, modern eğitim anlayışına sahip eğitim yöneticilerini, eğitimle ilgili ihtiyaçları karşılamak için farklı dönemlerde de benzer işlevlere sahip kurumlar kurmaya teşvik ettiğine bir kanıt niteliği taşımaktadır. Bu çalışma, ülkemizde Maarif Kütüphanesi'nden hareketle, Yayınlar Dairesi Başkanlığı ve Ders Aletleri Yapım Merkezi'nin (DAYM'ın) kendi tarihi kökenlerini tekrar ele almasına hizmet edebilirse, amacına ulaşmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- Başar, Erdoğan, *Milli Eğitim Bakanlarının Eğitim Faaliyetleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2004.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezâreti Evrakı Mektubi Kalemi (MF. MKT) Nr. 1/31, 4/80, 16/34, 39/124, 42/84, 7/42, 25/59, 46/173, 7/169, 75/86.
- Bilim, Cahit Yalçın, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1998.
- Demirel, Fatma, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Edis, A. Bedri, *İlktedrisat Düsturu*, Vakıf Matbaası, İstanbul 1933-34.
- Ergin, Osman, *Türkiye Maârif Tarihi*, Cild 1-2, Eser Matbaası, İstanbul 1977.
- Kodaman, Bayram *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- Mahmut Cevat, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraâtı*, Haz. Taceddin Kayaoğlu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001.
- Temizyürek, F., *Selîm Sâbit Efendi ve Usul-i Cedid Hareketi İçerisindeki Yeri*. Gazi Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, 1999.

- Türkmen, Hüseyin, "Tanzimat Sonrası Kütüphanelerle İlgili Düzenlemelerde Kütüphane Personeli (1826-1920)", *Bilginin Serüveni: Dünü, Bugünü ve Yarını*, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara, 1999.
- Unat, Faik Reşit ve İsmail Hakkı Tonguç, *Muallim Yıllığı(1929-1930)-İkinci Sene*, Devlet Matbaası, İstanbul 1929.
- Unat, Faik Reşit, Atatürk'ün İlk Öğretmeni Şemsi Efendi ve Okulu, *Eğitim*, Sayı: 3, s. 38-42, 1963.
- Ünal, Uğur, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüştüleri (1897-1907)*, Gazi Kitapevi, Ankara 2008.
- "What is logistics?", <http://www.logisticsworld.com/logistics.htm>, tarih: 20.11.2008.